

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

Sidder, går og står og ... : et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion i dansk

Yonatan Goldshtein
Aarhus Universitet

1. Indledning

I denne artikel undersøges en grammatisk konstruktion i dansk på baggrund af dens brug i naturligt forekommende samtale. Undersøgelsen baserer sig teoretisk på den interaktionelle lingvistik, der søger at undersøge hvordan sprog faktisk bruges af talere i naturlig tale (Couper-Kuhlen & Selting 2018). Der er sket meget i beskrivelsen af det danske samtaleprogs grammatik siden oprettelsen af forskningsgruppen DanTIN og deres online platform Samtalegrammatik.dk for fem år siden (Steensig et al. 2013). Selvom grammatiske ”kerneområder” som syntaks (fx Mikkelsen 2010) og morfologi (fx Hamann et al. 2012) har fået noget opmærksomhed, har størstedelen af bidragene til samtalegrammatikken dog være inden for områder, der tidligere har været stort set uberørte i traditionel grammatisk beskrivelse, så som interjektioner, partikler og enkeltordsytringer (fx Brøcker et al. 2012, Tholstrup 2014). Når grammatiske konstruktioner er blevet behandlet, har det været relativt faste konstruktioner som ”at have haft ringet” (Brøcker 2015) eller ”hvad hedder det” (Clausen & Pedersen 2017).

Konstruktionen, der her undersøges, hører til en konstruktionstype, der kaldes ”kongruenskonstruktion” (Hansen & Heltoft 2011:979-1009), og mere specifikt undergruppen, der af Nielsen (2011) kaldes ”situativ konstruktion”. Konstruktionen består på overfladen af to verber (V1 og V2), der er sideordnede med *og*, fx

- (1) Pia sidder og smiler
- (2) Hans går og lyver

V1 (her *sidder* eller *går*) er semantisk afbleget i den forstand, at det ikke bidrager med hele sin leksikalske semantik til prædikationen. Det bidrager derimod ved at give en særlig tolkningsramme for den situation, der prædikeres med V2 (her *smiler* eller *lyver*), som angivende en imperfektivt kodet beskrivelse af en specifik situation. Brugen af denne konstruktion umuliggør altså en essentiel eller generel tolkning af V2 (Nielsen 2011:119).

I artiklen argumenterer jeg for, at konstruktionens evne til at forankre en situation i et bestemt temporalt og fysisk rum, samt give en imperfektiv tolkning af en situation, kan anvendes af talere til at udføre bestemte handlinger som fx at udtrykke epistemisk og affektivt ståsted – altså vidensforhold og følelse om noget. Jeg argumenterer videre for, at de forskellige verber, der kan bruges som V1, ser ud til at udfylde forskellige roller, samt at de to betydningskomponenter – imperfektivt aspekt og forankring i en specifik situation – kan mobiliseres eller nedtones af talere i forskellige kontekster.

Ønsket med artiklen er at bidrage til den interaktionelle lingvistik med en beskrivelse af en grammatisk konstruktion i dansk, og at bidrage til beskrivelsen af kongruenskonstruktion i dansk ved at nuancere billedet af V1's rolle i konstruktionen.

2. Kongruenskonstruktion

Den grammatiske konstruktion i dansk, der her interesserer mig, er beskrevet inden for to teoretiske rammer: en funktionel (Nielsen 2010, 2011, Hansen & Heltoft 2011:979-1009) og en generativ (Bjerre & Bjerre 2007a, 2007b, 2009, Kjeldahl 2010, Biberauer & Vikner 2015, 2017). Konstruktionen betegnes i den funktionelle tradition ”kongruenskonstruktion”. Kendetegnende for denne konstruktionstype i deres beskrivelse er, at den konstitueres som konstruktion gennem kongruens (især Nielsen 2010). I den generative tradition betegnes den ”pseudokoordination”, da der hverken er tale om et rigtigt side- eller underordningsforhold, men at der gennem øjensynlig sideordning skabe ét komplekst prædikat, der kun prædikerer én situation (Bjerre & Bjerre 2007b).

Sidder, går og står og...: et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion

Denne overordnede konstruktionstype favner mange forskellige konstruktioner og er blevet underinddelt på en række forskellige måder. Hansen & Heltoft (2011:979) inddeler konstruktionerne på baggrund af hvilke verber, der kan bruges som V1. Kjeldahl (2010:29-33) inddeler dem på baggrund af, om de angiver progressivt eller inceptivt aspekt. I det følgende vil jeg dog benytte mig af Nielsens (2011:102) typologi, hvor kongruenskonstruktionerne inddeles i underkategorier på baggrund af en lang række semantiske kriterier. Konstruktionen, der undersøges i denne artikel, kaldes i denne typologi ”sitativ konstruktion”. Nedenfor vil jeg kort redegøre for, hvad der kendetegner denne konstruktion både i relation til dens form og betydning.

2.1. Form

Der er i litteraturen nogen uenighed om hvordan denne konstruktionstype bedst analyseres.¹ Den teoretiske diskussion om konstruktionens syntaks er dog ikke væsentligt for nærværende undersøgelse. Derfor gennemgår jeg i det følgende blot de formelle træk, der karakteriserer konstruktionen, om hvilke der er meget lidt uenighed i litteraturen.

På overfladen ligner kongruenskonstruktion sideordning mellem to verber, der kongruerer med hensyn til fleksivisk form², fx:

(3) Pigen sidder og synger

En lang række træk adskiller dog konstruktionen fra almindelig sideordning. Fx kan der ikke byttes rundt på rækkefølgen af V1 og V2 (4), konstruktionen kan ikke modificeres med konjunktionen *både* (5), konstruktionens verber kan ikke have forskellige subjekter (6), og konstruktionens subjekt kan ikke ekspliciteres for begge verber (7).

¹ Kjeldahl (2010:21) beskriver konstruktionen som underordning, Bjerre & Bjerre (2007a) som hverken underordning eller sideordning, Hansen & Heltoft (2011:980) som en type serialkonstruktion, og Nielsen (2011:59) som katataktisk konstruktion eller samordning.

² Hos Hansen & Heltoft (2011:980) og Nielsen (2011:49) er kongruensen det rimære konstituerende træk ved konstruktionen. Kjeldahl (2010) argumenterer for at den identiske fleksion er semantisk tom, men et resultat af en reparationsstrategi, da verberne ikke kan optræde som rene stammer.

- (4) Pigen synger og sidder
- (5) Pigen både sidder og synger
- (6) Pigen sidder og pædagogen synger
- (7) Pigen sidder og hun synger

Ovenstående sætninger er alle eksempler på almindelig sideordning og ikke kongruenskonstruktion. Disse syntaktiske forhold peger alle på det faktum, at konstruktionen ikke indeholder to prædikater, der beskriver to situationer, men derimod ét komplekst prædikat, der beskriver én situation (fx Nielsen 2011:28, Bjerre & Bjerre 2007a:11).

Situativ konstruktionen kan kendes fra andre typer af kongruenskonstruktion ved, at V1 er et af de fem positionsverber *stå*, *sidde*, *ligge*, *holde* og *hænge* eller fire bevægelsesverber *gå*, *løbe*, *rende* og *køre* (Hansen & Heltoft 2011:986). Kongruenskonstruktion består som sagt af et V1 og V2, der på overfladen er sideordnede. V1 bidrager dog ikke med hele sin leksikalske semantik til prædikationen. Det bidrager derimod ved at give en særlig tolkningsramme for situationen. For bevægelsesverberne gælder det dog, at de skal optræde i simpel atelisk form uden retningsadverbial, hvis de skal optræde som situativ konstruktion, fx:

- (8) Jens gik og fandt guld
- (9) Jens gik hen og fandt guld

Hvor (8) er en situativ konstruktion med et bevægelsesverbum som V1, er (9) derimod hvad Nielsen (2011:102) kalder en lokativ kontaktkonstruktion, som har en anden betydning.³

2.2. Betydning

Situativ konstruktionens primære funktion beskrives hos Nielsen (2011:112) som værende markering af en imperfektiv situationsbeskrivelse. Denne konstruktion udelukker en generel tolkning af situationen til fordel for en situationel tolkning, og udelukker en essentiel tolkning til fordel for en accidentiel (Hansen & Heltoft 2011:995, jf. Hansen 1990), fx:

³ Hos Hansen & Heltoft (2011:993-994) ville (8) kategoriseres som en atelisk og (9) som en telisk lokaliseringskonstruktion. Kjeldahl (2010) kalder (8) for positional og (9) for directional pseudo-coordination.

Sidder, går og står og...: et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion

- (10) Familien spiser vegetarisk
- (11) Familien sidder og spiser vegetarisk
- (12) Familien er vegetarer
- (13) * Familien sidder og er vegetarer

Eksempel (10) kan tolkes som en generel udtalelse om familien, altså at de altid spiser vegetarisk. Eksempel (11) forholder sig ikke til om familien generelt spiser vegetarisk, men er forankret i en bestemt situation, hvor familien har undladt kød. Eksempel (12) lægger op til en klar essentiel tolkning, da det udtrykker et permanent eller karakteristisk træk ved familien. Da situativ konstruktioner udtrykker det situationelt forankrede, bliver (13) umulig i de fleste kontekster.

At konstruktionen giver en imperfektiv tolkningsramme vil sige, at der i beskrivelsen lægges særlig vægt på at situationen har intern temporal strukur (Comrie 1976). Konstruktionen lægger altså op til procesfokus frem for resultatfokus (Nielsen 2011:120) og kan ikke bruges om momentære eller perfektivt kodede situationer.

Selvom V1 er semantisk afbleget, er valget af V1-verbum dog bl.a. motiveret af subjektets form, da dette kan have indflydelse på, om det kan siges at ligge, sidde eller stå (Nielsen 2011:119, jf. Hansen 1974). Det er mig bekendt ikke systematisk undersøgt, hvad der ellers spiller ind på valget af V1-verbum. Bjerre & Bjerre (2009) påpeger, at konstruktioner med *står* ofte indikerer at situationen er uafbrudt og presserende, i modsætning til fx konstruktioner med *går*. Sidstnævnte angiver også ofte at handlingsforløbet har noget længere varighed end de andre konstruktioner angiver (Brøcker 2013). Bjerre og Bjerre (2009:109) påpeger videre, at den specifikke aspektuelle tolkning skabes i samspil mellem V1 og V2's aktionsart.

Biberauer & Vikner (2017:79) bemærker også, at kongruenskonstruktion udover at angive aspektuel betydning, konsekvent tilføjer "a lively colloquial flavour, and, in a subset of cases, an unambiguously speaker coloured perspective on the event/state of affairs being reported". Dette kunne indikere, at konstruktionerne kan bruges i et handlingsperspektiv til fx at udtrykke affektivt ståsted – altså talerens følelse om noget.

3. Metodiske overvejelser

Da målet for den interaktionelle lingvistik er at beskrive naturligt sprog som det spontant produceres af talere i naturlige situationer, baserer dette studie sig udelukkende på lyd- eller videooptagelser af naturligt forekommende samtaler med flere samtalepartnere (jf. Mondada 2013). Alt data kommer fra SamtaleBank, som er den del onlinekorpuset TalkBank⁴, der indeholder video- og lydoptagelser med tilhørende transskriptioner af dansksprogede samtaler (MacWhinney & Wagner 2010). Alle relevante passager fra samtalerne er blevet retransskriberet efter Jeffersons konventioner for transskription til samtaleanalyse (Jefferson 2004). Udvalgte passager, der er af særlig væsentlighed for analysen, vil være markeret med en pil og centrale ord og konstruktioner fremhævet med fed skrift. Øverst i alle eksempler vil det fremgå hvilken optagelse de kommer fra og hvilket linjenummer i den originale transskription, der svarer til linje 01 i eksemplet.

Da studiets formål er beskrivelsen af situativ konstruktionen i naturligt forekommende tale, har første skridt været indsamlingen af en kollektion af disse konstruktioner (jf. Hoey & Kendrick 2018). Da konstruktionens V1 er en lukket klasse, har jeg samlet min kollektion ved at søge på forekomster af de mulige V1-verber i alle mulige bøjningsformer i Samtalebankens dansksprogede samtaler. Af de mulige verber var *sidder* mest frekvent med cirka 20 forekomster og *står* mindst frekvent med cirka 10 forekomster. Selvom der blev fundet enkelttilfælde af brugen af andre verber, vil jeg i min analyse kun forholde mig til de verber, jeg fandt flere eksempler på.

4. Analyse

I dette afsnit undersøger jeg, hvordan situativ konstruktioner med *sidde*, *stå* og *ligge* bliver brugt i samtale. De er opdelt på baggrund af V1, da jeg mener, at konstruktionernes brug adskiller sig systematisk på baggrund af V1.

4.1. Sidder og ...

Konstruktionen med *sidder* er i mit data den, der mest uproblematisk lever op til beskrivelsen af situativ konstruktionen som givende en

⁴ <https://samtalebank.talkbank.org/>

Sidder, går og står og...: et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion

imperfektivt kodet, situationsspecifik beskrivelse af en situation. I dette afsnit viser jeg, hvordan disse elementer af konstruktionens semantik iværksættes af talere i naturligt forekommende samtaler til at opnå bestemte kommunikative mål. De to eksempler, jeg analyserer nedenfor, eksemplificerer hvordan situationel forankring bruges i relation til at udtrykke epistemiske forhold. Epistemiske forhold omhandler påstande om viden i samtaler, og hvordan disse anfægtes og forsvares (Heritage 2013).

I (14) tales der om hvordan kartoffelmos har tendens til at sætte sig fast på tallerkener. I line 6-7 prøver Mette (ME) at genkalde sig, hvornår de spiste kartoffelmos. Der siges noget uforståeligt i linje 8 og i linje 10-11 bruges *sidder*-konstruktionen.

14: Kartoffler og broccoli|1057

- 01 ME: (nåmen så) når man har fået
kartoffelmos op
02 så sætter det si::g
03 det brænder sig fast på tallerkner[ne]
04 TI: [ja],
det gør det nemlig,
05 (2.6)
06 ME: ja jeg tænkte- (.) jeg ku jo heller ikk
huske vi har fået det
07 fredag men jeg tror faktisk vi fik i
fredags,
08 TI: °xxx°
09 TO: nå:ja det var=
10 -> =det vi **sad å snakkede om** med kopperne
i går,
11 UK: jamen- (.) det var sådan eller [det
xxx]
12 TO: [glas og] kopper og det

Konstruktionen med *sidder* bruges efter erkendelsesmarkøren *nå:ja*, der bruges til at signalere, at nogen har erkendt noget, der virker åbenlyst for andre i samtalen (Emmertsen & Heinemann 2010). Torben viser i linje 9-10, at en tidligere mangel på forståelse bliver annulleret af, at han er kommet i tanke om noget, han talte med de andre om i går. Havde han blot sagt *det vi snakkede om i går*, ville ytringen ikke

nødvendigvis være situationelt forankret og kunne referere til flere forskellige situationer i går. Selvom der ikke refereres til et specifikt tidspunkt, hvor samtalen er foregået, gives der klart indtryk af, at der henvises til en bestemt samtale.

I eksempel (15) bliver Morten (MO) forhørt af en politibetjent (P1) om et indbrud i en børnehave, han blev taget i at udføre. Betjenten har tidligere givet udtryk for, at han mener, at en anden person, Kenneth, har deltaget i indbruddet. Betjenten påstår altså at have viden om, hvornår Morten og Kenneth har været sammen – han påstår altså epistemisk adgang til begivenheder, han ikke har epistemisk autoritet over. Morten derimod har privilegeret adgang til viden om, og derfor epistemisk autoritet, over sin egen gøren og laden. Dette giver ham mulighed for ikke bare at afvise betjentens påstand, men også hans påståede adgang til viden. Betjenten bruger i eksemplet *sidder* konstruktionen til at placere hans kilde til viden i et rum, han har adgang til viden om. Der har Morten ikke samme mulighed for at afvise betjentens adgang til viden, men må gå ind i kampen om at definere, hvad der er sket i det rum, betjenten har specificeret. Det gør han ved at genbruge *sidder* konstruktionen fra betjentens tidligere tur.

15: Politiforhør|197

- 01 P1: men synes du ikk det sjovt a- at
Kenneth han altid er med,
02 (1.7)
03 MO: er han altid med?
04 -> P1: du **sidder å fortæller** om Kenneth hele
tiden,
05 (.)
06 nåm så røg vi oss i gylngen der å::,
07 (0.6)
08 der var Kenneth oss med= der var
Kenneth oss med,
09 ·h men han har ikk været med til det
her bræk herç
10 (1.0)
11 -> MO: jeg **sidder da ikk å siger** at Kenneth
var med der nedeç
12 (0.4)
13 P1: °det sagde du da lige før°,

Sidder, går og står og...: et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion

I linje 1 stiller betjenten et spørgsmål indledt med *synes du ikke det sjovt at*, som søger, at Morten tilslutter sig betjentens vurdering af, at Kenneth altid er sammen med Morten, når der begås indbrud. Ved at formulere dette som et spørgsmål om en vurdering af et faktum, signalerer betjenten et epistemisk ståsted – han præsenterer sig selv, som vidende om hvornår Morten og Kenneth har været sammen.

Det typemæssigt præfererede svar på et negativt formuleret ja/nej-spørgsmål ville være enten *jo* eller *nej*. Et typemæssigt præfereret svar ville anerkende præmissen om, at Kenneth altid er med. Den lange pause inden Mortens tur i linje 3 samt det typemæssigt dispræfererede svar signalerer, at Morten finder spørgsmålet problematisk. Ved at svare med spørgsmålet *er han altid med*, anfægter han både spørgsmålets præmis og betjentens påståede adgang til viden.

I linje 4 forsvaret betjenten sin epistemiske adgang til, hvornår Morten og Kennet var sammen, med ytringen *du sidder å fortæller om Kenneth hele tiden*. Ved at citere Morten som sin kilde til viden anerkender han Mortens epistemiske autoritet over sin egen gøren og laden. Her benyttes *sidder* konstruktionens mulighed for at situere en situation i et bestemt tid og rum. Havde betjenten i stedet sagt *du fortæller om Kenneth hele tiden*, havde ytringen både kunne tolkes generelt og situationelt. Det kunne altså både betyde at Morten fortæller om Kenneth hver gang han er til afhøring, eller at han har fortalt om ham hele tiden gennem den specificerede situation. Betjenten bruger altså konstruktionen til at placere sin kilde til viden i et rum, hvor han og Morten har lige epistemisk adgang.

I linje 11 genbruger Morten samme konstruktion, da han siger *jeg sidder da ikk å siger at Kenneth var med der nede*. Sådanne syntaktiske parallelismer er ofte en måde for talere at engagere sig med det tidligere sagte (Du Bois 2014). Selvom han afviser det, betjenten siger, accepterer han, at samtalen nu drejer sig om det, der er sket i det rum, betjenten med sin ytring har specificeret.

De præsenterede eksempler viser hvordan konstruktionens betydning, som den er beskrevet i den traditionelle grammatik, gør sig gældende som et redskab, talere kan bruge i et handlingsperspektiv, i samtale.

4.2. Står og...

Konstruktionen med *står* er interessant, fordi den udover at bidrage med en imperfektiv situationsbundet tolkning af en situation kan bidrage med en følelse af at situationen er presserende (Bjerre & Bjerre 2009, Kahr 2013). I mit data bruges denne konstruktion konsekvent som en måde for taleren at vise affektivt ståsted – altså følelse om en situation. Konstruktionen bidrager med en følelse af, at taleren finder det omtalte irriterende eller ubelejligt.

I eksempel (16) sidder en gruppe medlemmer af en studiegruppe i en sofa og snakker om den studietur, de snart skal på. Den dag, de skal afsted, skal de være på skolen klokken halv fem, da bussen kører klokken fem. Eksemplet starter efter en lang sekvens, hvor alle deltagerne i samtalen har brokket sig over, at de skal tidligt op den dag.

16: Studiegruppe | 217⁵

- 01 BE det sindssygt man ska være på skolen
halv fem
02 når der først er afgang klokken fem
03 [...]
04 men jeg kan godt forstå det
05 der er altid nogen, der kommer for ↑sent
ikk
06 KK: bussen skal køre (.) [klokken fem],
07 BE: [ja ja.]
08 KK: fordi el[lers blir man bare superforsin]
ket,
09 -> BE: [men man **står bare å tænker**,]=
10 SE: [fkø:ref,]
11 BE: =[hvordan kommer] man op?

I linje 1-5 udtrykker Bertha (BE) forståelse for det tidlige mødetidspunkt til trods for sin utilfredshed med det. I linje 9 bruger hun *står*-konstruktionen som del af ytringen *men man står bare og tænker hvordan kommer man op*. Det interessante ved dette eksempel er, at det ikke er særligt specifikt situeret i tid eller rum. Et tegn på dette er brugen af subjektet *man*, der kan bruges i samtaler til at gøre udsagn

⁵ Nogle linjer er udeladt i dette eksempel.

Sidder, går og står og...: et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion

upersonlige og til at udtrykke noget som generelt gældende fakta, som de andre i samtalen antages at være enige i (fx Bruun 2019). Skulle ytringen omhandle de tidspunktet, hvor samtalen finder sted, er det interessant, at der siges *står* fremfor *sidder*, da alle i samtalen sidder i en sofa. Konstruktionen angiver dog en tydeligt imperfektiv tolkning af situationen, samt et indtryk af at situationen er presserende for den fortalte situation.

Eksempel (17) er interessant, da det her er den imperfektive betydning, der er nedtonet til fordel for en kodning af irritation eller besværlighed. I eksemplet taler Dorte (DO) om at kværne kaffe. Den kaffe, der skal bruges til stempelkandekaffe skal være lidt grovere end den til filterkaffe. Hun beskriver en situation, hvor hun valgte ikke at lave en stempelkande.

17: Mødregruppen 1 | 238

1 DO: å så- (.) tænkte jeg så >okay nu gider
jeg ikk<=
2 -> =>**stå å lave en< stempelkande.**
3 ·hhh så >trykkede jeg bare< lidt mere
så den blev lidt finere

Situationen her er tydeligt forankret i en bestemt situation. Det imperfektive element i konstruktionen er dog kraftigt nedtonet, bl.a. grundet adverbierne *så* og *nu*, der giver ytringen en perfektiv læsning (jf. Jørgensen 2001). Den fremtrædende betydningskomponent er altså at udtrykke, at det ville være besværligere at lave stempelkandekaffe, end at male kaffen lidt finere og lave filterkaffe.

De to eksempler præsenteret ovenfor er umiddelbart repræsentative for alle eksempler, jeg har fundet i min søgning på Samtalebanken ud over et enkelt, der omhandlede en kande, der stod på et bord og blev kold. Et interessant spørgsmål til videre undersøgelse kunne være at undersøge sammenspillet mellem animathed og form i bestemmelse af V1's funktion i konstruktionen.

4.3. Går og ...

Som nævnt er *går*-konstruktionerne karakteriseret ved, at de angiver, at den prædikerede situation har udstrakt varighed. Der er altså ikke

bare tale om en imperfektivt kodet situation, der sætter fokus på, at situationen har intern temporal struktur. Situationens temporale struktur specificeres som værende relativt langvarig (Brøcker 2013).

I eksempel (18) har Hans (HA) lige fortalt Jørgen (JO), at han arbejdede på et projekt om levestandarden for landbefolkningen. Han fortæller om en familie, han interviewede, der fortalte ham om nogle af problemerne ved at bo på landet .

18: Madlavning | 238

01 HA: det var jo det der var problemet iggå=
 02 HA: =a[t] deres ø:h deres dreng han havde
 det rigtig skidt,
 03 JO: [jaja].
 04 JO: °ja[::]°
 05 HA: [>°hvad hedder [det:]°<,
 06 JO: [ja:::],
 07 HA: å- å:: å- å det var jo (.) måske (.)
 blandt andet fordi han::
 08 -> **gik å va::r (0.2) pokkers alene** derude
 ikk.

I linje 8 bruger Hans konstruktion i sætningen *han gik og var pokkers alene derude*. V2-frasen *var pokkers alene* lægger allerede op til en imperfektiv læsning, så valget af *går*-konstruktion kan ikke i sig selv være motiveret af behovet for at gøre sætningen entydigt imperfektiv. Hvad konstruktionen bidrager med, er derimod en yderligere aspektuel specifikation af situationen som værende habituel.

Habituel aspekt er en type imperfektivt aspekt, der bruges til at indikere, at en handling er karakteristisk for en given udstrakt tidsperiode (Comrie 1976:28). Habituel aspekt står i Comries definition i modsætning til kontinuert aspekt, hvor situationen måske har temporal udstrækning, men beskrives som forbigående frem for karakteristisk. Noget lignende ses i (19), hvor Thomas (THO) lige har spurgt Preben (PRE) om hans svigersøn. Preben fortæller, at han har en fin svigersøn, og at han i øjeblikket er i gang med at sætte sit hus i stand.

19: Preben og Thomas | 279

- 01 PRE: de købte hus her for et års tid siden=
02 =han går <satme> til den nede i det
hus.
03 -> THO: [så han **går selv å**] **laver det** å sådan
noget,
04 PRE: [(nede i)]
05 -> PRE: han **går selv å laver det hele**,
06 =nu han ved å grave kælder

I linje 2 siger Preben om sin svigersøn *han går satme til den*. Denne sætning lægger umiddelbar op til en imperfektiv tolkning, da *at gå til den* er atelisk og durativt. Sætningen er dog ikke specificeret for tidslig udstrækning. Det kunne være noget forbigående kortvarigt eller noget generelt og karakteristisk. I linje 3 bruger Thomas *går*-konstruktionen i et forståelsestjek, der lægger op til en habituel tolkning af situationen. Denne tolkning bekræftes i linje 5 af Preben, der genbruger *går*-konstruktionen.

I begge ovenstående eksempler er det omtalte situationelt forankret, at de er knyttet til et bestemt sted ("landet" og det nye hus hhv.) og et bestemt tidsrum, selvom tidsrummet i (19) ikke er afsluttet. Konstruktionerne udelukker klart en essentiel tolkning af det beskrevne, som noget permanent, og fremmer en accidentiel tolkning af det som værende noget (muligvis) transitorisk, da det knytter sig til et bestemt tid og rum. Grundet den tidslige udstrækning af dette og grundet udsagnets habituelle karakter kan man diskutere, i hvor høj grad man kan snakke om, at den generelle og situationelle tolkning her udelukker hinanden.

5. Konklusion

Ønsket med denne artikel var dels at bidrage til beskrivelsen af det danske samtaleprog gennem analysen af en grammatisk konstruktionstype på en måde, der ikke tidligere er gjort, og dels at nuancere beskrivelsen af den grammatiske konstruktion ved at undersøge dens brug i naturligt forekommende samtale.

I forhold til beskrivelsen af situativ konstruktionen viser analysen, at subjektets position ikke kan være den primære funktion af forskellen mellem valget af fx *sidder*, *står* og *går*. Konstruktioner

med *står* koder konsekvent i mit data, at situationen er presserende, irriterende eller ubejlejlighedsfuld, og konstruktioner med *går* koder konsekvent habituel frem for situationsspecifik imperfektiv betydning. Konstruktioner med *sidder* lever her mest uproblematisk op til beskrivelsen som givet af bl.a. Nielsen (2011:117).

I forhold til beskrivelsen af det danske samtaleprogs grammatik viser analysen, hvordan bl.a. aspektuelle forhold og andre måder at specificere situationers temporale og rummelige placering kan spille en rolle i udførelsen af forskellige handlinger. *Sidder*-konstruktionens situationelle forankring bruges i de analyserede eksempler i kampe om adgang til viden, hvor situering af begivenheder er vigtige for talerne i forhold til påstande epistemisk adgang. *Står*-konstruktionens konsekvente brug som irritations- eller ubejlejlighedsmarkør ligner en praksis, der bruges til at udtrykke affektivt ståsted i forhold til det beskrevne.

Blandt interessante spørgsmål til videre undersøgelse er der blandt andet, hvordan konstruktionens evne til forankring i bestemte situationer bruges i samtaler med mindre grad af delt viden. Dette kunne fx være i telefonsamtaler, hvor man ikke kan se hinandens position. Undersøgelse af konstruktionernes brug i disse typer samtaler kunne være med til at belyse, i hvor høj grad V1's specificering af position er semantisk afbleget.

Litteratur

- Biberauer, Theresa & Sten Vikner (2015) Pseudo-coordination in Danish and Afrikaans. Præsenteret ved *SyntaxLab*, University of Cambridge, 19. maj.
- Biberauer, Theresa & Sten Vikner (2017) Having the edge. A new perspective on pseudo-coordination in Danish and Afrikaans. Nicholas LaCara, Keir Multon & Anne-Michelle Tessier (red.) *A Schrift to Fest Kyle Johnson*. Amherst: University of Massachusetts:77-90.
- Bjerre, Anne & Tavs Bjerre (2007a) Hybrid phrases. The Danish *sidder* og phrase. Anders Søgaard & Petter Haugereid (red.) *Proceedings of the 2nd International Workshop on Typed Feature Structure Grammars*. København: CST Publications:39-46.
- Bjerre, Anne & Tavs Bjerre (2007b) Pseudocoordination in Danish. Stefan Müller (red.) *Proceedings of the 14th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Stanford: CSLI Publications:7-24.

Sidder, går og står og...: et interaktionelt blik på kongruenskonstruktion

- Bjerre, Anne & Tavs Bjerre (2009) Sider og...: Constructional aspect in Danish. *Proceedings of the 2nd International Workshop on Typed Feature Structure Grammar*. Copenhagen: CST Publications:39-46.
- Bruun, Andrea (2019) Det indefinitte pronomen *man* brugt som 1. person singularis i samtaler. Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Yonatan Goldshtein (red.) *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, 11.-12. oktober 2018*. Århus, Aarhus Universitet:149-164.
- Brøcker, Karen (2013) *The går og construction in a Semiotic Grammar perspective*. Upubliceret emneopgave, Aarhus Universitet.
- Brøcker, Karen Kiil (2015) At "have haft ringet". *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(7).
- Brøcker, Karen Kiil, Magnus Glenvad Tind Hamann, Maria Jørgensen, Simon Bierring Lange, Nicholas Hedegaard Mikkelsen & Jakob Steensig (2012) Samtalesprogets grammatik: fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *Nydanske Sprogstudier* 42:10-40.
- Clausen, Olja Hedelund & Pedersen, Nikoline (2017) En samtaleanalytisk undersøgelse af respons i forbindelse med formatet *hvad hedder det*. *Skrifter om Samtalegrammatik*. 4(3).
- Comrie, Bernard (1976) *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Margaret Selting (2018) *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Du Bois, John W. (2014) Towards a dialogic syntax. *Cognitive Linguistics* 25 (3):359-410.
- Emmertsen, Sofie & Trine Heinemann (2010) Realization as a device for remedying problems of affiliation in interaction. *Research on Language and Social Interaction* 43(2): 109-132
- Hamann, Magnus Glenvad Tind, Kragelund, Mathias Høyer & Nicholas Hedegaard Mikkelsen (2012) Konversationsanalysen som værktøj til analyse af sproglig variation. Peter Juel Henriksen & Jan Heegård Petersen (red.). *Speech in action. Proceedings of the 1st SJUSK conference on contemporary speech habits*. Frederiksberg: Samfundslitteratur:219-241.
- Hansen, Erik (1974/2001) Stå, sidde, ligge. *Glæden ved grammatik*. København: Hans Rietzels Forlag.
- Hansen, Erik (1990/2001) Essens og accidens i dansk. *Glæden ved grammatik*. København: Hans Rietzels Forlag.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heritage, John (2013) Epistemics in Conversation. J. Sidnell & T. Stivers (red.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell:370-394.

- Hoey, Elliott M. & Kobin H. Kendrick (2018) Annette M.B. de Groot & Peter Hagoort (red.) *Conversation Analysis. Research methods in psycholinguistics. A practical guide*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell:151-173.
- Jefferson, Gail (2004) Glossary of transcript symbols with an introduction. *Conversation analysis. Studies from the first generation*. G.H. Lerner (udg.) Amsterdam: Jeffersons:13-31.
- Jørgensen, Henrik (2001) Nogle bemærkninger om aspekt i dansk. Carsten Madsen (red.) *Jeget og ordene*. Randers: Klim:115-137.
- Kahr, Christine (2013) *On the Danish imperfective construction: the case of stå og V*. Upubliceret emneopgave, Aarhus Universitet.
- Kjeldahl, Anne (2010) *The syntax of quirky verbal morphology*. PhD-afhandling, Aarhus Universitet.
- MacWhinney, Brian & Johannes Wagner (2010) Transcribing, searching and data sharing. The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung* 11:154-173.
- Mikkelsen, Nicholas Hedegaard (2010) Betydningsforskelle ved brug af helsætning efter fordi. Inger Schoonderbek Hansen & Peter Widell (red.) *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 14.-15. oktober 2010*. Århus: Aarhus Universitet:213-224.
- Mondada, Lorenza (2013) The conversation analytic approach to data collection. Jack Sidnell & Tanya Stivers (red.). *The handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell:32-56.
- Nielsen, Peter Juul (2010). Samstemmighed som syntagmedanner – om begrebet kongruens. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 38:69-106
- Nielsen, Peter Juul (2011) *Kongruenskonstruktion i dansk*. Oslo: Novus Forlag
- Steensig, Jakob, Karen Kiil Brøcker, Caroline Grønkjær, Magnus Glenvad Tind Hamann, Rasmus Puggaard Hansen, Maria Jørgensen, Mathias Høyer Kragelund, Nicholas Hedegaard Mikkelsen, Tina Mølgaard, Henriette Folkmann Pedersen, Søren Sandager Sørensen & Emilie Tholstrup (2013) The DanTIN project. Creating a platform for describing the grammar of Danish talk-in-interaction. Jan Heegård Petersen & Peter Juel Henriksen (red.). *New perspectives on speech in action. Proceedings of the 2nd SJUSK conference on contemporary speech habits*. Frederiksberg: Samfundslitteratur Press:195-225.
- Tholstrup, Emilie (2014) "Ej hvor fint". En undersøgelse af den danske interjektion ej. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1(3).

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2018

***Døvtum og sortstjernet* – en diskussion af termen og begrebet dvandvasammensætning**

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet

1. Indledning

Døvtum og *sortstjernet* er eksempler på det som i dansk ord-dannelseslitteratur traditionelt kaldes dvandvasammensætninger. Med en hurtig, foreløbig definition kan vi sige at det er sammensætninger hvor begge led er semantisk ligestillede eller sideordnede: *en døvtum mand* er en mand der er både døv og stum, *en sortstjernet ko* er både *sort* og *stjernet*. *sortstjernet* virker forhåbentlig lidt mystisk, for jeg har sat det i overskriften som blikfang. Det er nu ikke mystisk, men er et eksempel på en type betegnelser for husdyrs lød og aftegn, der tidligere har været brugt dialektalt. *Sortstjernet* er sammensat af adjektiverne *sort* og *stjernet*, og *stjernet* er igen en afledning af *stjern* 'lille hvid plet i panden'. *En sortstjernet ko* er med andre ord en sort ko med en hvid plet i panden. *sortstjernet* står i modsætning til *sortplettet* der betyder 'som har sorte pletter', og hvis førsteled *sort* specificerer andetleddet.

Et andet ordpar der viser forskellen mellem en dvandvasammensætning og en determinativsammensætning, er *rød-hvid* og *rødbrun*. Ved hjælp af Google og *KorpusDK* finder man fx følgende citater:

Ser man i dag rød-hvide flag med en karakteristisk tværdelt kugle gå til tops og pryde statslige bygninger, er det ikke en ny udgave af Dannebrog, men i stedet det grønlandske flag, Erfalasorput.
(DR nyheder, Google)
Ostene er en Dansk Mester og en Danablu med rødhvide radiser.
(KorpusDK)

overfor:

Lidt henne hopper et rødbrunt egernt tværs over vejen og forsvinder
op ad en fyrrestamme.
(KorpusDK)

Der er imidlertid sammensætninger der er tvetydige og mere vanskelige at have med at gøre. Det gælder de fleste af de substantiviske sammensætninger der er omtalt under betegnelsen dvandvasammensætninger, som fx *digterpræst*. Vanskeligheden udspringer bl.a. af at der hverken er noget morfologisk eller prosodisk der markerer relationen mellem leddene. Undertiden antyder en bindestreg at leddene skal tolkes som betydningsmæssigt sidestillede, således som retskrivningsreglerne i øvrigt foreskriver (jf. *Retskrivningsordbogen* § 57, 5). Det er dog ikke et pålideligt kriterium, for langt fra alle følger denne praksis, jf. radiseeksemplet ovenfor eller eksempler i *Ordbog over det danske Sprog* under *rødhvid*. Heller ikke *Retskrivningsordbogen* er helt konsekvent. Nogle etablerede sammensætninger som fx *døvtum* er uden bindestreg. Jeg har heller ikke tilstræbt konsekvens i min brug af bindestreg, men gengiver eksemplerne som de kilder ordene er hentet fra.

Da jeg for godt 20 år siden lavede en undersøgelse af typen *sortstjernet* (Gudiksen 1996), brugte jeg med dansk tradition i ryggen termen dvandvasammensætning uden nærmere refleksion. Senere hen er jeg blevet opmærksom på at kategorien indeholder ret forskelligartede dannelser, og at afgrænsningen og opdelingen af kategorien er omdiskuteret. Det viste sig bl.a. at dvandvasammensætning bruges i en bredere betydning i danske standardværker som Hansen 1967 og Hansen & Heltoft 2011 end hos Bauer 1991. Dvandvasammensætning i dansk tradition dækker nemlig fænomener der er opdelt i to kategorier hos Bauer: "appositional compound" og "dvandva compound". *døvtum* er fx ofte anført som eksempel på en dvandvasammensætning, mens *deaf-mute* er kategoriseret som "appositional compound" hos Bauer 1991:210. Endelig blev jeg opmærksom på at "kopulativ samansætning" synes at være den gængse term i svensk, en term der også kan genfindes uden for Skandinavien (jf. Fleischer 1982, Bauer 1978:67).

Døvtum og sortstjernet ... termen og begrebet dvandvasammensætning

Baggrunden for min artikel er at jeg for nogle år siden var fagfællebedømmer på en artikel af Hans Götzche (2014), hvor han fremsatte nogle kontroversielle tolkninger uden at det altid var helt klart hvad den traditionelle opfattelse var, og hvad der var nyt. I slutningen af artiklen vender jeg tilbage til Götzche 2014, men først vil jeg give den oversigt over hvordan dannelser som *døvtum* og *digterpræst* er beskrevet i skandinaviske standardværker, som jeg oprindeligt lavede til mig selv i forbindelse med fagfællebedømmelsen. Undervejs vil jeg også inddrage enkelte ikke-skandinaviske standardværker i diskussionen.

De kilder jeg har undersøgt, er de tre nyere store grammatikker over de skandinaviske sprog, *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2011), *Norsk Referencegrammatik* (Faarlund m.fl. 1997) og *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman m.fl. 1999, herefter SAG), desuden en række lærebøger o.l. (Diderichsen 1962, Malmgren 1994, Mikkelsen 1894, Söderberg 1968, Teleman 1970, Thorell 1981) og endelig Aage Hansens *Moderne Dansk* (1967), der indeholder et ret stort eksempelmateriale med både veletablerede dannelser og dannelser der repræsenterer individuel, kreativ sprogbrug. Aage Hansen havde nemlig som redaktør på *Ordbog over det Danske Sprog* let adgang til ordbogens samlinger – noget der ikke var uvæsentligt før de elektroniske tekstkorpora kom frem. Det skal præciseres at Aage Hansens mange eksempler stadig er af interesse, eftersom dvandvasammensætninger ikke kan indsamles ved generelle søgninger i et korpus.

Når man gennemser en række beskrivelser af orddannelsestypen, er det slående at mange eksempler er gengangere, bl.a. *døvtum*, der også genfindes i engelsk og tysk. Det kan i nogle tilfælde være fordi den ene sprogforsker henter eksempler fra den anden, men er formentlig også udtryk for at orddannelsesmønstrene ikke er ret produktive. Eksemplerne i artiklen er hentet fra orddannelseslitteraturen bortset fra eksempler på typen *sortstjernet*, der stammer fra min egen undersøgelse (Gudiksen 1996), og enkelte eksempler fra søgninger i *KorpusDK* og Google på enkeltord.

Mit udgangspunkt er alle de typer af sammensætninger der er blevet beskrevet under overskriften ”dvandvasammensætning”

eller ”kopulativsammensætning” i de skandinaviske orddannelsesbeskrivelser som jeg har undersøgt. Artiklen er opdelt i tre hovedafsnit. Det første diskuterer de substantiviske sammensætninger og sammensætninger med propier, fx *Slesvig-Holsten*, det andet de adjektiviske sammensætninger og det sidste selve termen ”dvandvasammensætning”.

2. Sammensætninger af typen *Slesvig-Holsten* og typen *digterpræst*

De fleste af de nævnte skandinaviske beskrivelser medtager eksempler på sammensætninger med propier, fx *Slesvig-Holsten*, *Lolland-Falster* og på sammensætninger med appellativer. Denne sidstnævnte gruppe omfatter dels personbetegnelser som *prinsgemal*, *drengespejder* og *pigepreest*, dels betegnelser for ting, fx *køkken-alrum*, *strømpebukser*. Mikkelsen 1894 og Aage Hansen nævner desuden sammensætninger som *mælkebrød* (Mikkelsen 1894:101), *mælkegrød*, *smørrebrød* og *hestevogn* (Aage Hansen 1967:307, 299), hvor sammensætningernes fuge-e antages at være opstået ved en svækkelse af *og*.

De fleste fremstillinger kommer ikke nærmere ind på sammensætningernes betydning bortset fra at det konstateres at de to led er semantisk ”ligestillede” (Hansen & Heltoft 2011.1:244), ”likvårde” (SAG:47), ”like viktige” (Faarlund m.fl.:67), ”jämställda” (Söderberg 1968:22), ”sideordnede” (Mikkelsen 1894:101). Bauer (1978) (der bl.a. refererer til Otto Jespersen) påpeger en vigtig forskel. Typen *Lolland-Falster* (af Bauer kaldt ”dvandva compounds”) er en simpel sammenstilling af to elementer A+B, mens de fleste appellative sammensætninger (hos Bauer ”appositional compounds”) refererer til en og samme entitet og udtrykker at referenten på én gang er A og B. Sammensætninger som *mælkebrød* ’madret bestående af varm mælk med brødterninger’ og *whisky-soda* udgør en undtagelse ved at være en sammenstilling der minder om *Lolland-Falster*-typen. Sagt på en anden måde: Forholdet mellem de to led i *whisky-soda* er det samme som forholdet mellem leddene i paratagmer som fx *gin og tonic* eller *rom og cola*. Det gælder også sammensætninger som *hestevogn* og *smørrebrød*, men dog kun etymologisk set. Synkront opfattes de som determinative sammensætninger (Diderichsen 1962:157). Bauer har senere påpeget (i Bauer 1991:30) at en appositionel sammensætning

som *maidservant* er hyponym både af *maid* og *servant*, mens en dvandvasammensætning "is not hyponym of either element, but the elements name separate entities which combine to form the entity denoted by the compound".

Norsk Referencegrammatik (Faarlund m.fl. 1997:67 f.) er inde på samme tanke, idet typen *Lolland-Falster* udskilles fra kategorien kopulative sammensætninger. "I udkanten av denne gruppa ligger en rekke pseudosammensætninger" hedder det indledningsvis. De eksemplificerer pseudosammensætninger med bl.a. *marxismen-leninismen*, *Aurskog-Høland* og *Schleswig-Holstein* med forklaringen at disse ikke regnes for "ekte sammensetninger, for de står på overgangen til fraser: *Aurskog-Høland* (= *Aurskog og Høland*)". Dette synspunkt synes ikke at være almindeligt. Derimod er der mange der tvivler på at de to led nødvendigvis er ligestillede i de appellative sammensætninger. Aage Hansen bemærker således at ved "personbetegnelser" kan det undertiden være vanskeligt at skelne "dvandvasammensætningen" fra gruppen hvor første sammensætningsled "svarer til et prædikativ (med eller uden *som*) eller et appositionelt led¹" og anfører *Professor-Politikeren* som eksempel med forklaringen "dvs. en professor der er politiker" (Hansen 1967:306-307).

SAG går et skridt videre. Den præsenterer typen som en relations type under determinative sammensætninger, nemlig som sammensætninger med "prædikativ relation" (SAG:45). SAG mener altså ikke som udgangspunkt at de to led er ligestillede, en *digterpræst* er ikke en person der er både digter og præst, en *digterpræst* er en præst som også er digter. I en note tilføjer de dog:

De sammansätninger där för- och efterled har en prædikativ relation til varandra uppfattas ibland inte som determinativa utan som additiva, dvs. de både semantiska predikaten som används för att karakterisera referenten antas att vara semantisk likvärda. Gränsen mellan predikativa determinativa och additiva är vag.

Marchand (1960:23 f.) skelner tilsvarende mellem "additive compounds" og "appositional compounds", men tilføjer også at "the

¹ Aage Hansen (1967) henviser til gruppe c, sammensætninger der rummer en sammenligning, men det må være en fejl for gruppe b der er defineret som angivet.

line between additive and appositional compounds cannot always be clearly drawn” (Marchand 1960:24).

Hansen & Heltofts fremstilling (Hansen & Heltoft 2011.1:244) er kort og kommer ikke ind på afgrænsningsproblemer. Der anføres fire eksempler hvoraf ingen er personbetegnelser: *rød-hvid*, *dansk-norsk*, *køkken-alrum* og *marxismen-leninismen*, hvilket der næppe direkte kan udledes noget af eftersom omtalen kun fylder 10 linjer.

Lad os prøve at angribe problemet fra et andet hold, nemlig ledfølgen. Hvis de to led er ligestillede, kunne man måske forvente at der var en vis variation i ledfølgen. Kristen Møller, der var en af mine forgængere som redaktør på *Ømålsordbogen*, har i artiklen ”Konverterede sammensætninger” (Møller 1977) fremlagt og beskrevet en lang række eksempler på hvad han kalder dobbeltformer af sammensætninger med modsat ledstilling. De fleste eksempler er dog ikke relevante i vores sammenhæng, fordi de repræsenterer sammensætninger der ikke kandiderer til at være dvandvasammensætninger. Der er fx ordparret *skulderbred* vs. *bredskulderet* eller *posevimpel* vs. *vimpelpose* (begge ord for det der nu normalt hedder *vindpose*). Men der findes dog enkelte eksempler af interesse. Et af Møllers eksempler fra moderne dansk er *buksestrømper* vs. *strømpebukser* (Møller 1977:139). Denne type beklædningsgenstand kom til i 1950’erne. If. Nye Ord i Dansk er betegnelsen *buksestrømper* registreret første gang i 1955, *strømpebukser* i 1958, og begge fra amerikansk *pantyhose*. Det er sandsynligt at de to udtryk har konkurreret i begyndelsen, men nu er *strømpebukser* jo den dominerende betegnelse, og man kan knap nok tale om variation længere. Ved dialektale par som fx *kistebænk* over for *bænkekiste* (Møller 1997:117) er der heller ikke tale om egentlig variation mellem to synonymer. *kistebænk* og *bænkekiste* er betegnelser for et møbel der kan bruges både som kiste og bænk, idet sædet kan lukkes op, og underdelen har form som en kasse. Dette nyttige møbel var almindeligt i den ældre tids bondestuer, men hed noget forskelligt i de forskellige egne: *kistebænk* var almindelig udbredt i den nordlige del af Sjælland og på Møn, mens *bænkekiste* var almindelig på Falster og Sydfyn (jf. *Ømålsordbogen*). De to ord er altså geografiske synonymer, ikke synonymer i samme sprogtilstand.

Alt i alt bekræfter Kristen Møllers undersøgelser det almindelige indtryk: ledfølgen ligger normalt fast.

Den åbenbart normalt faste ordstilling kunne tages som et argument for at *digterpræst* osv. ér determinative sammensætninger. Men argumentet svækkes dog af at der er tale om etablerede ord. Den faste ordstilling kunne hænge sammen med konventionaliseringen og måske være hjulpet på vej af rytmiske hensyn.

Jeg har ikke nogen generel løsning på problemet, men jeg mener at man i hvert fald kan sortere nogle af de eksempler fra der undertiden nævnes i litteraturen, nemlig sammensætninger hvor førsteledet betegner en persons køn. I de tilfælde er leddene næppe ligestillede. Altså ud med *pigepræst*, *drengespejder* og fra engelske kilder: *maidservant*, *boy-friend*, *she-goat*. Der er dog også tilfælde hvor det virker velmotiveret at opfatte de to led som sidestillede, og tilfælde der er tvetydige.

Inden vi vender tilbage til adjektivsammensætninger, vil jeg kort omtale en interessant, indholdsmæssig parallel som Jørgen Schack (1999) har beskrevet i artiklen ”Blandt sprogets Kimærer”.

For en del år siden var jeg på cykeltur på Djursland og undrede mig lidt over at jeg flere gange så rugmarker. Siden fandt jeg ud af at det ikke var rug der blev dyrket, men *rughvede* der er en krydsning mellem rug og hvede. Det latinske navn på krydsningen er *triticales*. *Triticales* er et eksempel på en blend. Det er konstrueret ved at kombinere første del af latin *triticum* ’hvede’ og sidste del af latin *secale* ’rug’, mens de to led jo indgår i intakt form i den danske dvandvasammensætning *rughvede*. Andre, mere velkendte eksempler på orddannelsestypen er *brunch* og *smog*. Blends er, som det ses, karakteriseret ved at to ikke-morfemiske orddele kombineres så de udgør et ord. Andre eksempler fra Schacks artikel er *kvæble* ’krydsning mellem æble og kvæde’, *tomoffel* ’krydsning mellem tomat og kartoffel’ og engelske eksempler som *pomato*, *shoat* (af *sheep* + *goat*). I sådanne blends er, som Schack formulerer det, ”den indholdsmæssige relation ... udtrykt ikonisk ved en udtryksfusion” (Schack 1999:51). Ved at producere en blend undgår navngiveren dog ikke helt potentiel tvetydighed. Der findes nemlig også blends der indholdsmæssigt svarer til determinative

sammensætninger, fx *motel* (af *moter* + *hotel*) (Schack 1999:45-46). Desuden kan man ikke være sikker på at modtageren gennemskuer hvilken orddannelsesproces der ligger bag en blend, og forstår pointen. Nogle blends er næsten uigennemskuelige hvis ikke man kender ordets historie.

3. Adjektiviske sammensætninger

I modsætning til substantivsammensætningerne er der ikke nogen diskussion af de adjektiviske sammensætninger i mine skandinaviske kilder. I de fleste tilfælde er der kun en bemærkning om at de to led er semantisk ligestillede, ligeværdige, sideordnede osv. efterfulgt af nogle eksempler. Der kan desuden være anført modsætningspar som dem jeg indledte artiklen med, for at demonstrere forskellen mellem dvandvasammensætningen og determinative sammensætninger.

Aage Hansen har dog en uddybende forklaring. Efter at have slået fast at sammensætningerne danner en enhed fortsætter han: "Et adjektiv som *døvtum* betegner altså ikke det samme som *døv* og *tum*, men den komplekse lidelse med de to faktorerers indbyrdes afhængighed" (Hansen 1967.2:457). Götzche 2014 er nået frem til et andet resultat ud fra hvad han kalder en mængdeteoretisk forståelsesramme. Hans konklusion er at "**begrebet** '*døvtum*' repræsenterer foreningsmængden '*døvtum*' af de begreber der henviser til både de døve og de stumme og dem der er begge dele", idet "denotationen af *døv* er mængden af alle størrelser der prædikativt kan tilskrives egenskaben at være *døv*" og "denotationen af *tum* er mængden af alle størrelser der prædikativt kan tilskrives egenskaben at være *tum*". Ind til videre er jeg ikke blevet overbevist af argumentet. Det er uproblematisk for mig at *døv* repræsenterer mængden af døve og *tum* repræsenterer mængden af stumme, og at man kan operere med en foreningsmængde der omfatter døve og stumme og de der både er døve og stumme. Jeg mener derimod ikke det er den mængde *døvtum* betegner, men at *døvtum* må repræsentere fællesmængden af de begreber der henviser til døve personer og stumme. Jeg henholder mig ikke kun til min egen sprogfornemmelse, men også til *Ordbog over det danske Sprog*, der definerer *døvtum* således: "som hverken kan høre ell. tale; især: som p. gr. af medfødt døvhed ikke har lært at tale", og anfører bl.a. følgende citat fra Grundtvigs *Bragesnak*:

Døvstum og sortstjernet ... *termen og begrebet dvandvasammensætning*

Pluto er stokdøv, ja meer end det ... han er døvstum

Dette citat kan jeg ikke tolke på anden måde end at referenten har begge egenskaber på én gang. Pluto er både døv og stum i modsætning til en der kun er døv. *Døvstum* svarer altså i den forstand til substantiviske sammensætninger der angiver at referenten på én gang er x og y. Andre gængse eksempler er fx *sursød* (om sovs), *bittersød* og som allerede nævnt farveadjektiver som *rødavid* eller (i svensk) *blågul*. Dannelser som *syntaktisk-semantisk* (analyse) eller *positivistisk-eksperimentalt* (grundlag) er ret almindelige og upåfaldende i fagsprog. Det sidstnævnte eksempel er fra Aage Hansen 1967:457, der også har andre eksempler af denne type. Også de dialektale sammensætninger der betegner lød og aftegninger hos husdyr, hører med til denne gruppe.

sortstjernet er afhjemlet i Vendsyssel og Midtøstjylland, men dannelser af denne type er optegnet i hele Danmark, både i Jylland, på Øerne og Bornholm. Af andre eksempler kan nævnes *rødblisset*, *sorthjelmet* og *sortrygget*. Med få undtagelser er førsteledet *rød-* eller *sort-*, men der er dog også enkelte eksempler, især brugt om hest, med *grå-* eller *brun-* som førsteled. Jeg kunne i sin tid registrere 28 sikre sammensætninger af denne type i dialektarkivernes samlinger. Udbredelsen er lidt ujævn. På Øerne er typen især optegnet på Sjælland, og inden for det jyske områder er der påfaldende få belæg fra den sydligste del af Jylland (jf. Gudiksen 1996). Man må altid indkalkulere optegnelsermæssige tilfældigheder når man har at gøre med dialektarkivernes materiale, men skævheden i udbredelsesmønsteret er formentlig ikke kun betinget af optegnelsermæssige forhold, men også af indførelsen af rød, dansk malkerace der normalt ikke har aftegn i modsætning til de gamle landracer der havde et væld af aftegn. Den sydøstlige del af Jylland og Fyn var foregangsområder inden for kvægavlen, og allerede i 1840'erne eksperimenterede man med forædling af rødt angelkvæg. Typen tabte derfor tidligt relevans i disse områder mens betegnelserne på Sjælland, hvor man længere holdt fast i de gamle landracer, antagelig har været i brug højere op i tiden, og derfor bedre husket da den systematiske indsamling af ordforrådet blev indledt i 1920'erne (jf. Gudiksen & Hovmark 2009).

Asgerd Gudiksen

Også sammensætninger med ”etniske” adjektiver kan have betydningen ’på én gang x og y’ som de følgende citater viser:

Ludvig Holberg ... var en epokegørende norsk-dansk forfatter.
(Wikipedia, via Google)

Sammen med den ny færge kommer nye færgelejer og nye terminaler. Alt drives i et fælles dansk-svensk selskab ScandLines.

Men de kan også have andre betydninger. Sammensætninger med nationalitetsbetegnelser forekommer ofte sammen med betegnelse der implicerer interaktion eller forbindelse med flere parter, fx krig, grænse, forhandling (Marchand 1960:49): *den dansk-tyske grænse*, *den fransk-tyske krig*. De kan i reglen parafraseres med et *mellem*. Derimod svarer betydningen i det følgende hypotagme med ordet *område* som kerneled til en sammensætning *Fyn-Jylland*.

Det jysk-fynske område har ikke opgivet at få udflyttet hundredvis af statslige arbejdspladser fra København til de større byer i det vestlige Danmark (DR-nyheder, via Google).

En type der ofte anføres som eksempel er endelig hypotagmer med *ordbog* eller lignende som kerneled: *dansk-svensk ordbog*.

3. Termen dvandvasammensætning

I denne artikel har jeg beskæftiget mig med nogle typer sammensætninger der er beskrevet samlet under samme overskrift i orddannelseslitteraturen. Det der er fællestrækket, er at første- og andetleddet er sideordnede. Ikke alle typer sammensætninger er dog medtaget alle steder; især diskuteres om det de to led i substantivsammensætninger virkelig er sideordnede eller om der foreligger almindelige sammensætninger hvor andetleddet er kernen. Som nævnt er terminologien varierende. I dansk tradition er der en vis tradition for dvandvasammensætning (jf. Hansen 1967, Hansen & Heltoft 2011², Kousgaard Sørensen 1963, Møller 1977),

² Hansen & Heltoft 2011 dog med *kompositum* som andetled.

i svensk derimod dominerer termen ”kopulativ sammensætning” (jf. Malmgren 1994, Söderberg 1968, Teleman 1970, Thorell 1981). *Norsk Referencegrammatikk* (Faarlund m.fl. 1997) anvender ligeledes kopulativ sammensætning som hovedterm, men nævner også dvandvasammensætning, og SAG har termen additiv sammensætning (SAG:47). Jeg selv har hidtil brugt termen ”dvandvasammensætning”, dels fordi der som sagt er en vis tradition for det i dansk, dels fordi jeg synes det var morsomt at videreføre en gammel term, der går tilbage til sanskrit. Det er jeg ved at vænne mig af med efter jeg har opdaget at dvandvasammensætningen i sanskrit og nyere, asiatiske sprog adskiller sig fra de vestlige eksempler. Det fremgår af Bauer 2008, der simpelthen har titlen *Dvandva*. De asiatiske sammensætninger minder dog noget om typen *Lolland-Falster*, og især sammensætninger som *mælkebrød*. Der er nemlig tale om to individuelle størrelser der indgår i en sammenstilling. Sammensatte slægtsbetegnelser er almindelige. Bauer (2008:7) anfører eksempler fra en række sprog bl.a. sanskrit, punjabi, khmer, thai, tamil, mandarin, fx *iyu-?abu* ”mother father” (fra hunzib) og *âtâ ânâ* ”father mother” (fra usbekisk). Sammensætninger af denne type synes at kunne bruges som et overbegreb: ”In each of these cases it seems that the two related people are seen both as individuals and as a unit. For example, most of the mother-father combinations are the normal words for parents” (Bauer 2008:7). Også mange andre typer af substantiver kan forekomme, og det ser ud til sammensætningen ofte betegner et hypernym, mens de to led er cohyponymer, fx *bas-car* ”bus-car” ’vehicles’ (fra punjabi) eller *bàn-gh’é* ”table chair” ’furniture’ (fra vietnamsk) (Bauer 2008:9). Det fremgår dog ikke altid helt klart af kilderne, tilføjer Bauer (2008), om sammensætningerne har en sådan betydning, om fx sanskritordet *ajaváyah* ”sheep goats” fungerer som et egentlig hypernym. Men vi er i hvert fald langt fra den *shoat* dannet af *sheep* + *goat* vi mødte under omtalen af blends (i slutningen af afsnit 1) – både morfologisk og semantisk. Bauer (2008:5) kategoriserer *Lolland-Falster*-typen som dvandva. Det er ikke helt uproblematisk. Der er ganske vist lighed med de ”asiatiske” dvandvasammensætninger, men også den væsentlige forskel at *Lolland-Falster*-sammensætningerne er proprier.

Tilbage bliver så kun de få sammensætninger af typen *mælkebrød* og *whisky-soda*. Dem virker det mere velmotiveret at kategorisere som dvandva, selv om de fleste adskiller sig noget fra det der ud fra Bauer eksempler synes at være den typiske dvandvasammensætning. De enkelte elementer er i flere tilfælde, fx *mælk* og *brød* i *mælkebrød*, ikke så nærtstående semantiske set som elementerne i de ”asiatiske” dvandva synes at være. Desuden er de danske eksempler næsten alle leksikaliserede ord. På den anden side har vi brug for at kunne skelne mellem hhv. sammensætninger af typen *mælkebrød* og af typen *køkken-alrum*, så måske er det alligevel forhastet at kassere dvandvasammensætning som term inden for dansk orddannelseslære.

Litteratur

- Bauer, Laurie (1978) *The Grammar of Nominal Compounding with special reference to Danish, English and French*. Odense: Odense University Press.
- Bauer, Laurie (1991) *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diderichsen, Paul (1946/1962) *Elementær Dansk Grammatik* 3.udg. København: Gyldendal.
- Fleischer, Wolfgang (1982) *Wordbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 4. udg. Tübingen: Niemeyer.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997) *Norsk Referencegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gudiksen, Asgerd (1996) Om rødblissede heste og sortstjernede køer. En studie i orddannelse. Bent Jul Nielsen & Inge Lise Pedersen (red.). *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt*. København: Hans Reitzels Forlag:99-110.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009) Måske husker De noget alle andre har glemt. Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer, Iben Stampe Sletten (red.) *Dialektforskning i 100 år*. København: Museum Tusculanum:13-64.
- Götzche, Hans (2014) Nogle problemer i forbindelse med analyse af visse fænomener i dansk orddannelse. Margrethe Heidemann Andersen, Pia Jarvad & Jørgen Nørby Jørgensen (red.) *Neologismer: Dansk Sprognævns 2. seminar om nye ord*. København: Dansk Sprognævn:145-164.

Døvtum og sortstjernet ... *termen og begrebet dvandvasammensætning*

- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog* 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk* 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/ Grafisk Forlag.
- KorpusDK. <https://ordnet.dk/korpusdk>. [besøgt januar 2019].
- Kousgaard Sørensen, John (1963) Husdyrenes farvebetegnelser. En studie i tingbøgenes ordforråd. *Bol og By* 4 (1. rk.):61-75.
- Malmgren, Sven Göran (1994) *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Marchand, Hans (1960) *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Mikkelsen, Kr. (1894) *Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Møller, Kristen (1977) Konverterede sammensætninger. *Dialektstudier* 4.1. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund/ Akademisk Forlag:110-160.
- Nye Ord i Dansk. <https://dsn.dk/noid>.
- Ordbog over det danske Sprog. <https://ordnet.dk/ods>.
- Retskrivningsordbogen (1986) Dansk Sprognævn (udg.) København: Gyldendal.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, Erik Andersson (1999) *Svenska Akademiens grammatik* 1-3. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Schack, Jørgen (1999) Blandt Sprogets Kimærer. *Danske Studier* 1999:37-52.
- Söderberg, Ragnhild (1968) *Svensk Ordbildning*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 34). Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.
- Teleman, Ulf (1970) *Om svenska ord*. Lund: Gleerups.
- Thorell, Olof (1981) *Svensk ordbildningslära*. Stockholm: Esselte Studium.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer* (1991-). København: Universitets-Jubilæets danske Samfund/ Syddansk Universitetsforlag.